זהות יהודית חילונית

אור יחזקאל הירש

בבואנו לחקור את התופעה הנקראת 'זהות יהודית חילונית', מזדקרות לפנינו שאלות שונות לגביה: מה הגדרתה, ומה משמעותה? כיצד לטפחה? ומה יחסנו אליה?

אנו נבקש להתמקד בשאלה – מהי הגדרתה.

ראשית, הבה נציג את הסתירה-לכאורה הקיימת בעצם המושג:

ידוע אופייה האמביוולנטי של הגדרת המונח 'יהודי' – מחד גיסא, המונח מבטא זהות **לאומית-גנטית**; ומאידך גיסא, ובמקביל, מבטא המונח זהות **דתית**.

ברור הוא שכאשר מדברים אנו על 'זהות יהודית חילונית', ממילא אין אנו מדברים על יהדות במובנה הדתי (המסורתי), כי אז הלא נקבל סתירה מיניה וביה. ניתן למצוא זאת בדבריו של פרופ' יעקב מלכין, ממשתתפי הספר "תרבות היהדות החילונית"[1]:

> יהודי בשבילי הוא פשוט חבר בעם היהודי... הזהות היהודית השתנתה בין עידן לעידן. בעידן התנ"כי הזהות היהודית לא חפפה לזהות הדתית, להפך. היו הרבה דתות בתוך התרבות היהודית, החל מימי הביניים התפצלה היהדות, והיו לנו קנאים ורבנים ומיסטיקנים שמאכלסים את השמיים המונותיאיסטים בהרבה ישויות על-טבעיות. בתקופת הנאורות, החל משפינוזה, שהיה היהודי החילוני הראשון, מתפצלת היהדות באופן ברור לחילונית ודתית. כך שיהודי בעיני הוא מי ששייך לאחת התרבויות הרבות שמרכיבות את התרבות היהודית.[2]

אמנם, שורשה של זהות זו נעוץ בתנועה הלאומית, שהיוותה את הבסיס והמנוף לצמיחתה של התנועה החילונית, ואשר מעצם מהותה, הטעימה את היסוד הלאומי שבקיום היהודי וראתה בדתיות רק גורם משני, לא הכרחי, להגדרה עצמית של

---

1 *תרבות היהדות החילונית – הגות חדשה בישראל*, עורך: יעקב מלכין, הוצאת כתר, 2006.

2 הציטוטים במאמר הם מתוך ראיון שערכה מאיה פלדמן באתר Ynet עם שולמית אלוני, פרופ' יעקב מלכין, פרופ' שלמה זנד ואורן יהי–שלום, כולם משתתפים בספר "תרבות היהדות החילונית".

מומלץ לקרוא בעניין את המאמר "זהות יהודית חילונית: בין ליבוביץ' למלכין" בתוך "מותר הרוח – יומן הרשת של דוד מרחב" באתר notes.co.il.

היהודים. אולם, למרות האמור לעיל, אין אנו מדברים על היהדות במובנה הלאומי-גנטי, מכיוון שבצורתו הערטילאית של מובן זה אין הזהות היהודית-חילונית באה לידי ביטוי כל שהוא, וממילא מתעקר המונח זהות יהודית חילונית מכל משמעות מעשית שהיא.

אי לכך, אין מנוס מהגדרה מחודשת של המונח יהדות בהקשר זה. אמנם, בהקשר המדובר ראוי לומר כי אין ב'תנועת היהדות החילונית' קול קורא אחד, לפיו מתיישרים כל המזדהים עימה, אלא ניתן למצוא בה מגוון של התייחסויות למהות היהדות החילונית ולאינטראקציה שלה עם הדת. אולם על גבי הנחה זו, ניתן לנסות ולמצוא מספר גורמים משותפים המניחים איזו שהיא תשתית משותפת להגדרה.

ראשית, מהותה של היהדות החילונית איננה רק בהגדרה יחסית השוללת את הדתיות, כדבריו של פרופ' מלכין לעיל. ככל תנועה הנובעת מזרם ההשכלה, גם היהדות החילונית המודרנית, מושפעת מעקרונות החילוניות וההומניזם ושואבת מהם את ערכיה. אי לכך, היסוד החיובי החזק ביהדות החילונית, כמו בכל חילוניות, הינו החוויה הצרופה של חירות האדם. החילוניות מותירה את האדם לברור לו את דרכו ומחייבת אותו לחשיבה עצמאית ולביקורתיות מתמדת. בצורה בולטת עומדים גם עקרונות הפלורליזם והסובלנות כעקרונות יסוד בעצם מהותה. אמנם, עקרונות אלו דומיננטיים אף בצורתה הדתית-לאומית של היהדות, אולם דומה כי ביהדות החילונית אלמנטים אלה מודגשים אף יותר.

בנוסף, ועל גבי אלמנטים חילוניים אלו, ה'יהדות' בהקשר זה תוגדר, כאמור, לא כזהות גנטית או דתית, כי אם כיסודות התרבותיים המשותפים לכלל היהודים – או בקצרה: **תרבות יהודית.**

בתוך תרבות יהודית חילונית זו משולבים סממנים יהודיים קלאסיים. ניתן להציג זאת כשילוב של שלושה רכיבים:

א. הרכיב האתני של היהדות, הכולל את הדאגה והמחוייבות המיוחדות שאדם יהודי חש לאדם אחר בשל 'יהודיותו' של אותו אדם.

ב. הרכיב התרבותי, הבנוי הן ממערכת של אמות מידה שיפוטיות, אמונות ודפוסי התנהגות אשר נרכשים ומועברים בתהליך החברתי, והן מן המוצרים הסמליים והחומריים שנובעים מדפוסי ההתנהגות הללו.

ג. מרכיבים מהרכיב הדתי של היהדות, שמשמעותו מערכת של אמונות וטקסים הנובעים מהן (מצוות), אשר במקורם נועדו לקשר בין המאמין למהות טרנסצנדנטית כלשהי – אלוהים, אך בגלגולם החילוני הם

מקויימים לא מתוך תפיסה הלכתית כלשהי, אלא מתוך אמונה כי קיום המצוות הללו קשור ל**מחוייבות מודעת ועמוקה להמשכיות העם היהודי**.

בהתייחס לאוצרות התרבות המסורתיים של היהדות, הרי שהחילוניות היהודית רואה בשפה, בתרבות ובמסורת היהודית את המטען הרוחני שהיא שואבת ממנו. אולם, עקרון חשוב המבטא את אלמנט ההומניזם החזק בחילוניות בכלל ואת האמונה בכוחו של היחיד בפרט, הוא שאין היהדות החילונית מקבלת מטען זה של מסורת כפי שהוא, אלא היא **מבקשת לפרש ולעצב את האופן שהוא מתקבל בו – ואף להשפיע עליו**. כך למשל שולמית אלוני, אף היא משתתפת בספר "תרבות היהדות החילונית":

> היהודים התפתחו בחברה שהיתה כולה חברה דתית. להתפתחות של כל הדתות היה חלק באי-ההבנה של מהות העולם, ועם התפתחות המדע והנאורות אנשים השתחררו מחלק מהתכנים הדתיים וזה הגיע גם ליהדות. עד תקופה מסוימת ליהדות היתה זהות מלאה עם דת, אבל הזהות היתה ספוגה בהרבה מאוד תרבות. ברגע שהתפכחנו, ואנחנו לא זקוקים לאלוהים אלא משתמשים בתבונה שלנו, נשארנו במושגים שלנו, בספרים שלנו, אבל נעשינו סלקטיביים. אדם שיודע שיש מדע, שיודע שהעולם לא נברא בשישה ימים, יודע שהרבנים האלה עם החומרה שלהם הם למעשה שמרנים.

אולם מעבר לכך – הערכים ואוצרות התרבות של היהדות החילונית אינם שאובים מאוצרותיו של הזרם האורתודקסי שביהדות בלבד, כי אם כוללים את הדת היהודית כולה, על כל פלגיה, זרמיה וחצרותיה, בבחינת תרבות יהודית גדולה ועשירה, וגם את אותם החלקים בתרבות היהודית שלא התקבלו על דעתה של היהדות הרבנית ונדחו על ידה. תפיסה זו מתייחסת ל'ארון הספרים היהודי' כאל הספרות, התרבות וההיסטוריה של היהדות. התנ"ך נתפס כספר ההיסטוריה והגיאוגרפיה הקולקטיבי, ומקור ההשראה של אתוס ההיווצרות של העם היהודי (וממילא בגין כך זוכה הוא ליחס מיוחד בקרב הנמנים על שורותיה – זאת בשונה מיחסם לגמרא, משנה ושאר מקורות חז"ל, הזוכים ליחס משני).

ניתן אם כן לסכם ולומר, כי ייחודה של החילוניות היהודית על פני חילוניות בכלל הינו:

א. הלידה להורים יהודיים.

ב. המסורת היהודית כמטען תרבותי המשותף לכלל הקולקטיב היהודי.

ג. הזיקה המיוחדת – לתנ"ך מחד גיסא, ולארץ ישראל מאידך גיסא.

ד. השימוש (בדרך כלל) בשפה העברית, ותחושת שותפות הגורל בין כל המגדירים עצמם כיהודים.

ומן הצד השני, ייחודה על פני היהדות הדתית הוא:

א. התייחסות שווה ומקבלת לכלל הזרמים ביהדות.

ב. האמונה בכוחו של היחיד וממילא בפרשנותו, הכרעותיו וכיוצא בזה.

ג. יחס מיוחד לתנ"ך על חשבון מקורות היהדות האחרים.

ד. יחס למצוות מתוך אוריינטציה של מחויבות להמשכיותו של העם היהודי, ולא מתוך אמונה דתית כלשהיא.